

УДК 340.12

ПРАВОВА, СУСПІЛЬНА ТА ЕСТЕТИЧНА СВІДОМІСТЬ ЛЮДИНИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНО-ПРАВОВОЇ АНОМІЇ

Романова А.С., д. ю. н., доцент,
професор кафедри теорії і філософії права
Інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

Чорнобай О.Л., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри теорії і філософії права
Інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

Стаття присвячена аналізу особливостей впливу правової, суспільної та естетичної свідомості людини на векторне спрямування її самореалізації та поведінки в умовах суспільно-правової аномії.

Ключові слова: правосвідомість, суспільна свідомість, правова поведінка, естетична свідомість, самореалізація, соціум.

Статья посвящена анализу особенностей воздействия правового, общественного и эстетического сознания человека на векторную направленность его самореализации и поведения в условиях общественно-правовой аномии.

Ключевые слова: правосознание, общественное сознание, правовое поведение, эстетическое сознание, самореализация, социум.

Romanova A.S., Chornobai O.L. LEGAL, SOCIAL AND AESTHETIC CONSCIOUSNESS OF MAN IN TERMS OF THE SOCIAL AND LEGAL ANOMIE

The article deals with the analysis of the peculiarities of the impact of legal, social and aesthetic consciousness of man on the vector direction of his/her self-realization and behaviour in terms of social and legal anomie.

Key words: legal consciousness, social consciousness, legal behaviour, aesthetic consciousness, self-realization, society.

Постановка проблеми. Суспільство, подібно до живого організму, переживає етапи зародження, розквіту та занепаду, а також множинні кризові стани у всіх його сферах. Стан суспільної та суспільно-правової аномії спонукає людину до вибору моделі власної поведінки, вимагає усвідомлення, за яким векторним спрямуванням самореалізовуватиметься особа у соціумі. Звичайно, основним «дороговказом» і мірилом самореалізації особи у соціопринородному просторі є свідомісно-вольові чинники. Аномічні стани розвитку суспільства спонукають людину до активного синтезу ціннісних проявів правової, суспільної та естетичної свідомості, з метою правомірної самореалізації та недопущення проявів праволонної поведінки. Саме тому важливо дослідити й усвідомити особливості взаємодії правової, суспільної та естетичної свідомості людини як мотиваторів її правомірного самоствердження в кризово-перехідному стані розвитку суспільства, з метою збереження балансу у позитивно-правовому полі держави на основі норм природно-правового простору.

Ступінь розробленості проблеми. Над проблемою розвитку правової та суспільної свідомості людини працювало багато видатних зарубіжних та вітчизняних мислителів і науковців – як минулих часів, так і сучасності. Зокрема, в працях І. Канта, Платона, І. Фіхте, Е. Фромма, Ю. Хабермаса значна увага відводиться антропологічним особливостям суспільної та правової свідомості в контексті поведінкових реакцій.

Важливими для нашого дослідження є праці філософів, філософів права, юристів В. Воронкова, А. Ковлера, Н. Когана, В. Конєва, Л. Кривеги, В. Нерсесянца, П. Рабіновича. Праці зазначених учених створюють підґрунтя для комплексного і всебічного осмислення феноменів «право», «людина», «суспільство», «мораль». На основі природного і надприродного підходів сутність і зміст не лише правової і суспільної, а й естетичної свідомості людини досліджують такі вчені, як В. Бачинін, Т. Гарасимів, О. Грищук, В. Лозовой, В. Кушерець, С. Максимов, С. Сливка.

Незважаючи на глибоку наукову інформативність досліджень вказаних та багатьох інших учених, проблема прояву правової, суспільної та естетичної свідомості людини саме в умовах суспільної аномії досі є актуальною, адже такий суспільний стан на кожному його етапі вимагає особливих підходів до розв'язання або ж попередження.

Мета статті – проаналізувати із філософсько-правового погляду особливості правової, суспільної та естетичної свідомості людини в умовах суспільно-правової аномії.

Виклад основного матеріалу. Зараз активно розвиваються антропологічні дослідження, виробляються нові шляхи пізнання внутрішнього світу людини. Не випадково правознавці звертають увагу на морально-етичні основи антропологічної парадигми.

У контексті розгляду особливостей розвитку правової, суспільної та естетичної свідомості людини в умовах суспільно-правової аномії важливо дослідити проблеми, що

стосуються можливості вибору людиною того чи іншого виду власної поведінки, а також проблеми самооцінки, системи цінностей, ціннісних орієнтацій та свободи.

Терміном «аномія» зазвичай послуговуються у соціології для позначення кризового, дезорганізованого стану суспільства на певних етапах його розвитку, коли старі соціальні норми вже не діють, а нові ще не прийняті або ж не набули чинності [1].

Суспільно-правова аномія характеризується тим, що в кризово-перехідний період розвитку суспільства позитивне право (писані норми держави) втрачає свою регулятивну силу через певні обставини: зміну форми державного устрою, правління режиму; воєнні дії, політичну кризу тощо. Саме за таких умов життєдіяльність людей врегульовується неписаними нормами природного права.

Звичайно, варто пам'ятати, що, аби поведінка людини, її життєствердження відповідали нормами природного права, ці норми повинні бути сприйняті свідомістю як єдино правильний та істинний критерій існування у суспільстві.

Щодо зв'язку свідомості людини і її свободи деякі науковці зазначають, що інтеріоризація тісно пов'язана з мисленням людини. Процес мислення й осмислення людиною власної поведінки зароджується з моменту, коли вона починає внутрішньо «обдумувати» свою життєдіяльність. Очевидно, що здійснення вибору передбачає оцінку, відповідь на запитання, що добре, а що погано, зокрема і в поведінці людини. Кардинально змінити поведінку людини може тільки самооцінка. Свідомість породжує вибір, людську свободу. Тож, оскільки людина наділена свідомістю, вона має можливість і вибору. Свобода – це і є здатність діяти відповідно до заздальгідь ухвалених рішень. Звичайно, без можливості вибору безглуздо говорити про свободу [2, с. 184].

У наведеному міркуванні свідомість пов'язано зі внутрішнім переживанням, із самооцінкою людини, адже існує розуміння свідомості як сукупності уявлень, ціннісних установок, а також здатності людини предметно сприймати світ [3].

Зазвичай норми позитивного права впливають на поведінку людини через страх перед відповідальністю за їх порушення. Зауважимо, що, хоч таке твердження і є поширеним, існує значна кількість людей, котрі керуються внутрішніми переконаннями про добро і зло, а не страхом перед можливими санкціями. Це свідчить про високий рівень розвитку правової та суспільної свідомості, а також естетичної свідомості як певного «критерію» балансу і гармонії між нормами позитивного і природного права.

Важливо обґрунтувати можливість і необхідність ціннісного самовизначення людини. В літературі зауважено, що свідомість людини породжує ситуацію вибору, у якій людина керується ціннісними критеріями. Зазвичай навколо себе і в собі самій людина знаходить безліч різних ціннісних орієнтацій, іноді недосконало узгоджених між собою, і безліч думок про світ, природно-правовий простір,

одні з яких чомусь вважаються істинними, а інші – хибними [4, с. 85].

Говорити про важливість або не важливість певного виду свідомості людини недоречно та й антинауково, адже у цілісно сформованій особистості всі внутрішні властивості повинні бути збалансовані.

Щодо естетичної свідомості, то, на нашу думку, її доречно розглядати не лише як певний досвід сприйняття та усвідомлення прекрасного, а, в першу чергу, як набуте, розвинуте та вдосконалене відчуття гармонії і балансу між певними явищами у просторі, зокрема і між правовими. Ця осмислена гармонія, прагнення до неї і є основою правої естетики, естетичним пізнанням суспільно-правового явища.

Естетична свідомість – це складне духовне утворення. У ньому виділяють різні рівні: суспільну психологію і суспільну ідеологію, побутову і науково-теоретичну естетичну свідомість. Суспільно-психологічний рівень естетичної свідомості формується під безпосереднім впливом людської практики, умов життя у формі естетичного сприйняття, емоцій, оцінок, почуттів, індивідуальних смаків, переживань. Він становить основу естетичних світопереживання та світосприйняття у структурі світогляду особи [5, с. 124].

Ідеологічний рівень естетичної свідомості – це узагальнене і систематизоване відображення естетичної діяльності і відношень, художньої практики з позицій визначеної групи у вигляді системи ідей, поглядів, теорій, концепцій як результат усвідомлюваної діяльності ідеологів [5]. Естетичний ідеал формується на межі між психологічними та ідеологічними сторонами у вигляді особливих уявлень, ці моменти тут злиті воедино. Ідеологічний рівень становить основу естетичного світорозуміння у структурі світогляду особи, групи, суспільства.

Рівні естетичної свідомості тісно пов'язані між собою: естетичні погляди і теорії своєрідно відображаються в емоціях та смаках і активно беруть участь у їх формуванні, а останні знаходять своєрідне осмислення в перших і суттєво впливають на ідеологічну сторону свідомості.

В естетичній свідомості особи виділяють чуттєво-емоційну і раціональну сферу. Естетичні сприйняття, переживання, емоції, почуття належать до емоційної сфери, а емоційні поняття, судження, погляди – до раціональної. Однак щодо таких елементів, як естетична потреба, смак, ідеал такий поділ є умовним, оскільки в них рівною мірою присутні емоційні і раціональні засади.

Залежно від суб'єкта, носія (суспільство, нація, група, індивід), в естетичній свідомості виділяють суспільну та індивідуальну. Суспільна естетична свідомість включає естетичні теорії, концепції, ідеали, стилі художнього мислення, традиції, ритуали [6]. Індивідуальна естетична свідомість, крім естетичних потреб, почуттів, ідеалів тощо, включає естетичні переконання і становить важливу грань духовного світу особи. За своїм складом вона є діалектичною єдністю загального, особливого й одиничного. Загальне виражає загаль-

нолюдське, загальнозначуще, типові сторони свідомості індивіда, приватне – притаманність рис, якостей, які стосуються визначеної соціальної групи, а одиничне – особливе в естетичному розвитку особи.

Суспільна та індивідуальна естетична свідомість діалектично пов'язані між собою. Індивідуальна естетична свідомість виникає на ґрунті суспільної і багато в чому визначається нею. Розвиток відбувається в процесі індивідуальної діяльності й оволодіння естетичними цінностями суспільства, у такий спосіб індивідуальна свідомість набуває неповторно особистісного характеру. Матеріалізуючись у продуктах праці, мові, поведінці тощо, вона стає надбанням суспільної свідомості, умовою її подальшого розвитку [7, с. 138].

Специфічними рисами більшості елементів естетичної свідомості є їх безпосередній чуттєво-емоційний характер, універсальність та інтегративність, безкорисність і самоцінність, соціально-гуманістичний та особистісний характер. До важливих структурних елементів естетичної свідомості належать естетичне сприйняття, почуття, смаки, ідеали.

Естетичне сприйняття правових явищ є не лише виокремленням гармонійних процесів, того, що не суперечить нормам моралі, природного права і суспільного співжиття людей загалом. Це, перш за все, здатність усвідомлювати порушення певного балансу в правовому бутті людини і намагання відшукати засоби, методи і підходи для відновлення гармонії у позитивно-правовому полі держави на основі норм природного права.

Важливість проблеми формування та розвитку індивідуальної естетичної свідомості людини в період суспільно-правової аномії є важливою як під час виконання службових повноважень (у поєднанні з моральними критеріями та якістьми), так і під час дозвілля (як засіб протистояння і запобігання моральній деформації).

Щодо суспільної свідомості, то варто зауважити, що людина за своєю природою орієнтована на спілкування в межах тієї чи іншої соціальної групи із властивим їй ціннісним світосприйняттям та морально-правовими орієнтирами. Вона не замикається лише в одній групі, а постійно стикається з різноманітними спільнотами; це стосується і ділового аспекту, і суто особистого. Тому людина в суспільстві одночасно постає в різних іпостасях, які передбачають певні запрограмовані дії. Ці дії дають змогу людині проявити свою індивідуальність, але важливо, щоб людина не «злилася» із суспільною масою і не втратила своєї природної особливості. Саме тут доречно наголосити, що прояв індивідуальності повинен мати правомірне спрямування. Дуже часто в періоди суспільної кризи самореалізація людини може набувати неправомірного або ж конформістського спрямування. Причини таких поведінкових «трансформацій» можуть бути дуже різними і залежать від особистісних психологічних переживань, що виникають у період виходу людини із «зони суспільного комфорту» до втрати ціннісних орієнтирів через вплив на неї осіб із маргіальною, злочинною, про-

типравною поведінкою. За таких умов стійкі властивості правової, естетично-ціннісної свідомості людини будуть єдино правильним життєвим орієнтиром.

Правова свідомість людини, що спрямована на праволомну діяльність, як досить багатогранне психологічне, соціальне явище виходить за межі суто правової сфери і, як правило, є результатом глибокої духовної і соціальної кризи в суспільстві, через тривале панування в його житті антиціннісних переконань та способів життєдіяльності. Їх подолання є одним із головних завдань сучасного світу. Найважливішою передумовою подолання антиціннісних тенденцій у правовій сфері є формування нової структури правових цінностей, зокрема надання переваги цінностям, за допомогою яких можна досконало встановити функціонування і розвиток суспільства, орієнтованого на природно-правову ідеологію побудови людського співжиття.

Аналіз принципів правосвідомості як ціннісних регуляторів правомірної поведінки охоплює, насамперед, дослідження тих ситуацій, у яких вони проявляються як безпосередні регулятори правомірної поведінки.

Коли нові суспільні відносини вимагають регуляції, а правова норма для цього ще не вироблена або вже застаріла і не забезпечує регуляції, принципи правосвідомості надають більш широкі можливості вибору правомірної поведінки, ніж правовий ідеал. Специфічною особливістю принципів правосвідомості як ціннісних регуляторів є їх взаємодія з правовими нормами, взаємодоповнення їх регулятивних можливостей у процесі формування правомірної поведінки людини.

Процес трансформації принципів суспільної правосвідомості як загальнозначущих цінностей у ціннісні регулятори правомірної поведінки людини має два аспекти. Перший аспект полягає в інтерналізації цінностей правової свідомості у процесі суспільного розвитку. Другий – припускає розгляд вже розвиненої правосвідомості людини. Принципи правосвідомості, як певні цінності суспільної свідомості, людина засвоює в процесі життєдіяльності в колективі. Процес засвоєння залежить від низки чинників, серед яких: соціально-психологічні позиції людини в тій чи іншій групі; зміст цінностей групи; структурні принципи внутрішньогрупових відносин; соціально-психологічний клімат у групі; конкретні впливи суспільної думки на комунікативну діяльність у процесі взаємовідносин членів групи [8, с. 110].

Для повного висвітлення задекларованої проблеми цінною є думка В.А. Бачиніна щодо небезпеки «розірваної свідомості». Учений стверджує, що розірвана свідомість притаманна людям у перехідних історичних епохах, коли одна ціннісна нормативна система змінюється іншою. В умовах радикальних світоглядних змін найтипівшими є три позиції, а саме: відстоювання традиційної системи цінностей, боротьба за новий світогляд і, нарешті, маргінальний стан непричетності до жодної зі сторін. Цей стан, як стверджує автор, є розірваною свідомістю [9, с. 306].

Щоб уникнути цього небезпечного стану, який може «затягнути» людину і спровокува-

ти на стійку праволомну поведінку, потрібно завжди пам'ятати, що життя триває кожної миті, а не окремо в хороші чи погані моменти, і за законами буття суспільство розвивається по спіралі з певними злетами і падіннями норми. У такі періоди природне право дає найбільш правильні засоби для виходу зі стану кризи, потрібно тільки ними скористатися. Вміння жити за нормами природного права не з'являється нізвідки, такого вміння слід набувати і виховувати його з народження, перш за все, через саморозвиток, активну життєву позицію, сталі переконання, зокрема і щодо власної поведінки.

Висновки. Отже, у кризово-перехідні періоди розвитку суспільства, для збереження людини як цілісної особистості, котра зможе подолати і гармонізувати аномічний суспільно-правовий стан, необхідно виробити стійку життєву позицію в позитивно-правовому полі держави через високий рівень правової, естетичної і соціальної свідомості. Потрібно пам'ятати і розуміти, що, за нормами природного права, складні періоди існування людини і суспільства є не тільки випробовуванням, а й можли-

вістю «активізації» ціннісних властивостей особистості, що проявлятиметься у співпереживанні, відновленні природно-правової справедливості, істини, панування свободи і духовності в соціумі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сірій Є.В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії: навч. посіб. К.: Атіка, 2004. 497 с.
2. Раз Дж. Моральні засади свободи / пер. з англ. В. Василюка та О. Тереха. К.: Веселка, 2001. 430 с.
3. Цалін С.Д. Принцип свободи волі в історії соціальної філософії та філософії права. Х.: Основа, 1998. 328 с.
4. Бойченко І.В., Куценко В.І., Табачковський В.Г. Суспільні закони та їх дія. К.: Наук. думка, 1995. 212 с.
5. Колесніков М.П., Колеснікова О.В., Лозовой В.О. Естетика: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2003. 208 с.
6. Філософський словник соціальних термінів. Х.: Корвін, 2002. 672 с.
7. Сливка С.С. Професійна культура юриста (теоретико-методологічний аспект). Львів: Світ, 2000. 336 с.
8. Графський В.Г. Традиции и обновление в праве: ценностное измерение перемен. Проблемы ценностного подхода в праве: традиции и обновление. М., 1996. 248 с.
9. Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І. Філософія права: словник. К.: Ін Юре, 2003. 408 с.